

ROUTE

EDUCATIONAL & SOCIAL SCIENCE JOURNAL

ISSN: 2148-5518

Volume 7, Issue 3, March 2020, p. 732-742

Istanbul / Türkiye

Article Information

Article Type: Research Article

This article was checked by iThenticate.

Article History:

Received

20/02/2020

Received in revised form

20/02/2020

Accepted

14/03/2020

Available online

15/03/2020

SOME PROBLEMS OF KAZAHK LITERARY LANGUAGE TERMINOLOGY

KAZAK EDEBİ DİLİ TERMİNOLOJİSİNİN BAZI MESELELERİ

Mehmet KAHRAMAN¹

Abstract

In the new period, which deeply affected the Kazakh society and started with the October Revolution at the beginning of the last century, steps were taken to transform the Kazakh language, which was carried out by the state and the party, into a standard language and to establish the language of science. Subjects such as Kazakh writing system and alphabet selection are briefly mentioned. The struggle between state institutions and intellectuals is explained in order to develop Kazakh language vocabulary and establish the term treasury. The studies to improve the language of the Patriotic Kazakh intellectuals and equip them with qualities that match other languages have been reviewed. These studies become slices 20-30 year, 30-40. years, 40-60. years and 60-70. Term science studies in newspapers and magazines, daily and monthly bulletins have been examined in chronological order and the results have been evaluated. This article focuses on the term development of Kazakh literary language. HE IS. Aytbaev's 4th Issue of 'Kazakhstan SSR GA News Fillologiya Seriya' in 1984, 1-8. It is the study of the translation of the article titled " Kazak Edebi Dili Terminolojisinin Keybir Meseleleri" published in Turkish and, summary and conclusion sections that are not in the past Kazakh article / writing tradition were added by us.

Keywords: Literary language, terminology, term system, term words.

Özet

Kazak toplumunu derinden etkileyen, geçen asrın başında Ekim Devrimiyle başlayan yeni dönemde devlet ve parti eliyle yürütülen Kazak dilinin ölçünlü dil haline getirilmesi ve bilim dilinin kurulması yönünde atılan adımlar anlatılmıştır. Kazak yazı sistemi ve alfabe seçimi gibi konulara kısaca değinilmiş, Kazak dili sözcüklerinin geliştirilmesi ve terim hazinesinin kurulması için devlet kurumları ve aydınlarının elbirliğiyle yapmış olduğu mücadeleye dikkat çekilmiştir. Vatansız Kazak aydınlarının kendi dillerini geliştirme ve başka dillerle boy

¹ Dr. Öğretim Üyesi Mehmet Kahraman Necmettin Erbakan Üniversitesi SBBF Dilbilim Bölümü

RESS Journal

Route Educational & Social Science Journal

Volume 7/Issue 3, March 2020 p. 732-742

ölçülecek niteliklerle donatılması için yapılan çalışmalar gözden geçirilmiştir. Bu çalışmalar onar yıllık dilimler haline 20-30. yıllar, 30-40. yıllar, 40-60. yıllar ve 60-70. yıllarda gazete ve dergilerde, günlük ve aylık bültenlerinde yer alan terim bilim çalışmaları kronolojik sıra içinde incelenmeye çalışılmış ve elde edilen veriler değerlendirilmiştir. Bu çalışma, Ömirzak Aytbaev'in 1984'te "Kazakistan SSR GA Haberleri Fillolojiya Seriyası"nın 4. Sayısı, 1-8. Sayfalarında yayınlanan "Kazak Edebi Dili Terminologiyasının Keybir Meseleleri" adlı makalesinin Türkçeye aktarılma çalışması olup o dönemde Kazak makale/yazı geleneğinde olmayan özet ve sonuç bölümleri tarafımızdan ilave edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Edebi dil, terminoloji, terim sistemi, terimsel sözcükler.

Giriş

Toplumda, edebi dilin değeri her zaman toplum üyelerine hizmet etme kabiliyetiyle açıklanabilir. Dili toplumsal olay olarak gördüğümüz de toplum hayatındaki her türlü değişimin izleri sözlükler ve dilsel metinlerde yer alır. Elbette tüm değişimleri, olayları, kavramları betimleyen sözleri bir anda düşünsel ve eylemsel olarak üretmek mümkün değildir. Önce halk dilinin tükenmez hazinesinin bütün zenginliği incelemeye başlanıp mümkün olduğunca oradan faydalanmak gerekir. Dil sahiplerinin hayatında daha önce görülmeyen anlam ve kavram adlarını Rus dili veya başka yabancı dillerden ödünçlemek yararlı bir kural olabilir. Ödünçleme gibi geçmişten günümüze süregelen tarihi olaya baktığımız da bu değişimin hepsi dilin zenginliğini artırır, azaltmaz. Diller, tarama, derleme, türetme gibi bütün yolları kullanarak gelişme, kalıplaşmayla sözvarlığında daha önce olmayan yeni sözcük girişleriyle belli bir seviyeye kadar yükselebilir. Bu işlem sırasında dilin sözcüksel birikiminde sayısal bir artış olurken kullanımda da yeni sözcükler yerleşip kalırlar.

Günümüzde Kazak *edebî dili*² bütün yönlerden gelişmiş seçkin diller grubuna girmeye başladığını hatırlayalım. Eskiden halk dili bu günlerdeki gibi toplumsal görevi belirlenip, kuralları, yazma geleneği kalıplaşmamıştı. Ekim Devriminin (*Ulu Oktabr*) en önemli yararı Kazak dili, yeni gelişen hayatın gereği olarak ortaya çıkan çok yönlü, çok katmanlı üslup çeşitleri ve anlatımıyla gelişmiş bir dile dönüşmektedir. Bu dönüşüm neticesinde dil, sanat ile edebiyatın, ilim ili tekniğin, ekonomi ile medeniyetin eğitim-öğretim çalışmalarının, siyasi ve toplumsal hayatın tüm dallarını hareketlendiren etkili hizmet aracına dönüşmüştür.

Edebi dilin zenginliğini oluşturan birkaç katmanı vardır. Dilimizin şimdiki hayatına ayrıca tesir eden -gözesi açılan kaynak suyundan gelip denize dökülen- özel yollardan biri terim bilimsel sözvarlığı, yani terim söz üretim sistemidir. Edebi dilin bir aya gelip birleşen biçimleri, dili kalıba sokan sözvarlığı ve terimbilimsel katmanının da güçlü etkisi vardır. Bu anlamda bütün terimlerin de kendi kendine (doğal şekilde) üretilip kalıplaşması ve şekillenmesi anlamlıdır. Dile bilinçli yaklaşmak, bilgiyle korumak gerekir demiş olsak, bu meselenin tüm yönlerini dikkate sunmuş oluruz.

Yukarıda anlatıldığı üzere bütün bilim dalları terimler sistemiyle anlaşılacaktır. Bunların hepsi halkımıza sunulan toplumsal hizmet kalitesinin gelişmesi için

² Edebi dil: Edebi dil, edebiyatta, kitabiayatta kullanılan dil. Edebiattanıv: edebiyat bilimi. (Kazakça-Türkçe Sözdik, s.40)

bilimsel, teknik, siyasi, sosyal düşüncelerin yayılmasını kültür ile ekonomi alanındaki sayısız türde kavramları bildiren sözcük katmanlarının hepsi en başta terimler sisteminde yerini almaktadır. Bunların hepsi halkımızın sosyal hayatında meydana gelen değişimlere, tarihi olaylara bağlı gelişen sosyalist bir toplum yaratma yolunda verilen mücadelesidir. Sonuçta Kazak emekçilerinin kendi dünyasında maddi, manevi yükseliş, kapsamlı değişim ve bilinçli hayat anlayışı gelişmeye başlamıştır. Öyleyse milli kültürün böyle çiçeklenmesi dilde de etkisini göstermiş, edebi dilin sözlük hazinesine toplum hayatında görülen belirgin değişimlerin izlerini gösteren terimsel sözcükler vardır. Bu terimsel sözcüklerin bilim, sanat, edebiyat, estetik, teknik, kültür ve edebiyat gibi dalların gelişmesiyle ortaya çıkan çok yönlü sözcüksel artış olarak ortaya çıkmıştır. Sözcüklerin bu katmanının yazı dilinin diğer katmanlarından farkı, bu çeşitli zengin bilim ve tekniğin sayısız dalları, sanat ile mesleki uzmanlıkların birbirleri arasında sınımsız bağ kurulması ve dilin özel hizmet sahası olmaya başlamasıdır. Bu yönde dilin gelişmesi, onun sözcüksel sistemi, dil kullanıcısı halkın maddi ve manevi kültür tarihiyle sıkı ilişkili olduğunu görürüz.

Geçmişten gelen terminoloji tarihi araştırmaları tabiat ile toplum hakkında fikri gelişme kurallarının açıklanmasıyla eş zamanlı ortaya çıkmıştır. Bilim tarihine bakılacak olursa, bu daldaki kavramlar ile terimler sisteminin bilmeden ilerleyemezsiniz. Yani terminolojisi yerleşmemiş bilim hala gelişme yolunu tamamlamamış bilimdir. Bu yüzden terminoloji dediğimizde devrin bilim ve teknik dili, sanat ve edebiyatın dili olup özel kullanımla ortaya çıkmaktadır.

Bugün Kazak dilbilimi tarihi içinde terim meselesinden söz edilecek olursa, yine bilimin nesnellğine odaklanmayan yok gibidir. Kendi araştırmalarımız ve dilbilim araştırmaları programı doğrultusunda kimi araştırmacıların³ fikirlerine baktığımızda, sosyalist devrimden önceki gazete sayfalarında (Aykap Dergisi, "Türkistan Vilayetine Gazetesi", "Dala Vilayetine Gazetesi" vb. bu meseleye daha önceki sayılarında yer ayırdıkları görülür. Aynı şekilde bu söz edilen gazete ve dergilerin dilinde görülen terim sözlerin nasıl yapıldığı, nasıl kullanılmaya başladığının araştırılması ve Kazak dilinin bilim diline dönüşmesinin izleri görülebilir.

Ulusal kültürün sadece Sovyetler döneminde topluma bütünüyle yayılıp yerleştiği bilinmektedir. Devrimden sonraki ilk yıllarda kendine has Sovyet Rusya'sının pek çok yerinde olduğu gibi Kazak yurdunda da halkı karanlığa gömen eğitimsizliğe karşı amansız bir mücadele başlatılmıştır. Bütün ülke çapında eğitimsizliği yok etmek için kurslar, mektepler, kızıl otağlar, kulüpler, kitaplıklar vb. hepsi memleketin eğitimini geliştirmek için açılmıştır. Öncelikle matbaalar açılıp Kazak dilinde dergi ve gazeteler ile ders kitapları, makaleler, sözlükler basılıp yurda dağıtılmıştır.

Bu toplumsal değişime delil olarak tarihi olayların kayıtlarındaki özel konuları örnek gösterebiliriz. Kazak dilinin edebiyat ve bilim diline dönüşmesi, Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin (KSSR) 1920 yılında kurulmasıyla başlayan yeni dönemde ilk kez ele alınmıştır. Bu işle önce Kazak SSR eğitim halk komiserliğine bağlı Akademik Merkez (Aktsenter) meşgul olmuştur. Halk Komiserliğinin ilk siyasi adımı Kazakların bilim dilini yaratmak amacıyla Kazakçanın ölçünlü dil

³ Kartaşev, N.O. Gramaticeskih ocobenostyah Kazahkoy puplinistiki naçala XX vega – Kazak Dilbilimi Meseleleri, Almatı 1

olarak konumlandırılması ve dilin açık, anlamlı, tam kullanımıyla ilgili çalışmalarını yürütmüştür. Bu yönde gözlem yapılırsa, komşu cumhuriyetler araştırıldığında Kazak gazetecileri terim yapma ve onun kalıplaştırma meselesine doğrudan katıldıkları, yazdıkları eserlerinden anlaşılmaktadır. Bu halk komiserliğinin 1921-1923 yılları arasında uğraştığı işlerle ortaya çıkan sonuçlar şu şekildedir. “Kazak bilim ve edebiyat çevresi geçen yıllarda Kazak dilinin bütün ilmi terimlerini yapmak için çalışmış ve onun yerli Kazak gazetelerinde yayımlanmasını -ülkenin yapılması gereken birincil ödevi olarak- kontrol etmektedir⁴.

Bu gösterilen işaretler parti ile hükümetin halkın anadiline açıkça destek olduğu göstermektedir. Yine 1925-1935 yılları arasında Kazak edebi dilinin terimsel sistemini yapma işiyle, 1936’dan bu tarafa Kazak SSR eğitim Halk komiserliğine ilgili emriyle terimlerle uğraşanlara bakılırsa, ulusal anlamı çok özel bu işle Kazak SSR Bakanlar kuruluna bağlı memleket Terim komisyonu çalışmaları öne çıkmaktadır. Böylece eski göçmenler (Kazaklar) yerleşik hayata geçip üretimin bütün dallarına katılıp yeni yaşamın değerli savaşçılarına dönüşmeye başladı. Kazak bireylerin tümüne bilim veren eğitim sistemi kurulduktan sonra halkın kültür ve medeniyetini yükseltip uluslar arenasına çıkması sağlanmıştır. Otuzlu yılların ortasına kadar Kazakistan’da çalışan halkın yüzde seksen beşi⁵ eğitimliler grubuna katıldı. Bunun neticesinde cumhuriyette kültür devrimi galip geldi. Eğitimde orta ve yukarı eğitim kurumları açılıp bu okullarda binlerce Kazak kız ve oğulları eğitim aldı.

Kazakça okuma, yazma meselesi insanların günlük ihtiyaçları arasına girmesinden sonra bu okuma, yazmanın özünü düzene sokup sistemleştirme işi günlük, aylık ve yıllık planlara yürütülmüştür. Onun üstüne bir de alfabe ve imlânın (ortografyası) hala kalıplaşmamış olan dilde, yüksek okuryazarlığa ulaşmanın kolay olmadığı açıkça ortadadır. Bunlar kültür devrimin birinci döneminin meseleleridir.

Terminoloji meselesi, bu dönemde yapılan konferans, kongre gibi toplantıların günlük programlarına girip bütün halkların katılımına sunulmuştur. Mesela 1924 yılı Kazakistan’ın o dönemki başkenti olan Orenburg şehrinde yapılan (SSR) cumhuriyetin bilim insanları 1. Kongresinde, terminoloji konusu ilk kez etraflıca tartışılmıştır. Bu Kazak halkının kültürel yaşamında terminoloji sorunu, ilk kez toplumun değerlendirmesine sunulmuştur. Yine Kazak aydınlarının ‘Bakü Türkoloji Kongresi’ne bu meseleyi kendi içlerinde olgunlaştırıp çok yönlü hazırlanıp gidildiği biliyor. 1926 yılında Bakü’de yapılan Türkologların ilk kongresi bu meselenin önemini gündeme getirmiştir. Bu kongrede ulusal dillerin terimlerinin pek çok sorunu konuşulmuştur. Kongrede alınan kararlara göre bütün Türk dilli devletlerde terim komisyonları kurmanın gerekliliği bütün üyelerce kabul edilmiştir. İşte bu ortak kararlar terimler konusunun ne kadar önemli bir mesele olduğu iyice fark edildi. Bu kongre tarihinden beri terimsel sorunlar her türlü seviyede, her türlü ortamda tartışılmaya devam edilmektedir.

Tarihe bir göz atılırsa, Kazak dilinin terimsel sistemini oluşturup onu bir düzene koymayı ve kalıplaştırmayı düşünen, tartışan aydınların sayısında artış görülmüştür. 1920’li yılların başında Kazakistan’da Embekşi Kazak, Kızıl Kazakistan gibi gazete ve dergilerin sayfalarında⁶ terim hakkında tartışmalar

⁴ Tastanov, Ş.U. Kazahskaya sovetskaya inteligentsiya.- Alma Ata,1982. -c.74.

⁵ Embekşi Kazak, 1932, 25 iyun, Kızıl Kazakistan 1923 No: 19-20, 21-23-24, 6,924 No: 4.

⁶ Embekşi Kazak, 1932, 25 iyun, Kızıl Kazakistan 1923 No: 19-20, 21-23-24, 6,924 No: 4.

başlamıştır. Özellikle ‘Embekşi Kazak’ gazetesinin 1926 yılı 7 Mayıs I. sayısında Ahmedov’un ‘Termin Turalı’ makalesi yayımlanmıştır. Örneğin ‘Cana Mektep’ dergisi ile diğer basılı materyal sayfalarına bakılırsa, her türlü adlandırma için kullanılan sözcükler ile kavramları karşılayan terimlerin anlamını bulmaya, yapısını incelemeye, özelliklerini saptamaya ve bunların sözlük dizinlerinin hazırlanmasına yarayacak prensipler ortaya konmuştur. Ancak “Embekşi Kazak” gazetesini terim sözlerle ilgili makalelerin niteliklerine bakmaksızın yayımlamıştır. 1928 yılının 17 Mayıs sayısında “Termin Turalı- Termin Hakkında” adlı makale basılmış ve 1929 yılının 19 Mayıs’ında da “Emle Pen Atavları Turalı/İmla ve Bilim Adları Hakkında” yazı yayımlanmıştır. Buna benzer pek çok bilgi cumhuriyetin Parti Gazetesi’nin sayfalarında terim konusuna çok geniş yer verildiği görülür.

Ülkedeki toplum hayatının ileri gelen kültür insanlarının terim sözlerle ilgili fikirlerini bu gazete sayfalarından öğrenmekteyiz. Az da olsa bu meselenin ilmi ve uluslararası yönünü derinden kavrayıp onları geliştirici fikirler söyleyenlerden biri – Seken Seyfullin⁷ “Terminler men Terminologiya Turalı/ Terminler ile Terminoloji Hakkında” adlı makalesinden Seken’in o dönemin özüne uygun terim yapma prensiplerini doğru anlayıp doğru teklifler sunduğu biliniyor.

Genç Muhtar Evezov’un 30. yılların başında terim konusuyla ilgilendiğini gösteren M. Mirzahmetov’un kapsamlı makalesi “Kazakistan Mugalimi”(1977, 14 oktadır) gazetesinde yayımlanmıştır. Buradaki bilgilere göre Taşkent Üniversitesinde okuyan M. Evezov, bu yıllarda kurulan Termin Komisyonunun yazıcısı olmuş, daha sonra ileri gelen B. Maylin ve I. Jansügirov gibi yazarlar terimlerde tek anlamlılık ve sabit görev yapmasına dikkat çeken yazısıyla tanınmışlardır. Yine bu çok önemli konuyla bilim ve sanatın, edebiyat ve kültürün, imalat ile ekonominin her türlü dalında emek verip çalışan tanınmış uzmanlar ve (Komünist) parti, birlik ve komisyon üyeleri ile özel alan uzmanları da meşgul olmuş, konuya dalcilerin dahil olmasıyla meselenin bilimsel gerekleri ile kuralları belirlenmiştir.

Kazak SSR Halk komiserleri toplantısının 1933’te No: 508, nolu kararına uygun Kazakistan’ın eğitim işleri halk komiserliğine bağlı memleket terim komisyonu (Memterminkom) kurulmuştur. Bu komisyonun ilk yönetici olarak Prof. K. Jubanov⁸ seçilmiştir. Bundan böyle pek çok bilim dalı terimlerini oluşturma, kabul ve kayıt işlemleri bu merkezden sistemli şekilde yürütülmeye başlanmıştır. Bunun örneği olarak 1935 yılında basılan memleket terminoloji komisyonu bülteninin ilk dört sayısını gösterebiliriz. Bülten, milli kültürümüzün tarihinde özel rol oynayan büyük ihtiyaçlara yönelmiş ve daha onun 1. Sayısında terim bilim ve imla sorunlarını ele alan birçok yazıya yer verilmiştir. Bununla birlikte terimlerin grup olarak araştırılması bu meselenin anlamının halkımız için ne kadar büyük olabileceğini gösteren çoğu Kazakça ve Rusça materyale yer verilmiştir. K. Jubanov “Kazak Edebi Dilinin Terimleri Hakkında”, “Terim sözlerin sınıflandırılması hakkında”, “Kazak Ortografyasının⁹ Kayta Karav Yönünde” adlı makalelerinde de terim meselesini doğrudan tartışmış, sorunun anlamını ve önemini açıklamaya çalışmıştır. Aslında her bilim dalını zamanın ruhu doğurdu desek, zamanın gelişme sürecine katılan toplum kendinin ileri gitmesine engel

⁷ Sovyetskaya step,1928, 28 favralya.

⁸ Kundaybergen Jubanov: Kazak aydını, 1889-1937 yılları arasında yaşayan, dil, edebiyat, folklor, kültür gibi çeşitli konularda eserler kaleme almış, gazeteci ve yazardır.

⁹ Ortagrafia:Yazı sistemlerini inceleyen bilim dalıdır.

olabileceği düşünölen sorunların her birine uygun çözümler sunulmuştur. Bilimi, tekniği ve költürü geliştirme yolları tartışılırken toplumsal hayatın gerektirdiği sorunları anında tanıyıp çözmek için doğa ile toplum kurallarını iyi bilen vatandaşlar yeni yeni kendini göstermeye başlamıştır. Kazak költürünü bilen yayılma istikametini anlayan költür çevresinde en çok K. Jubanov'ın isminden söz edilmiştir. Çünkü o Kazak költürünün geliştirilmesine kendiliğinden talip olmuş ve eğitim-öğretim gibi çok değerli bir meseleyi içgörüsüyle ele alıp tartışan bilginidir. Sovyetler dönemi yaşamımızın özel gereklerine, iş ve eylemlerine bağlı ortaya çıkan yeni bilim ve sanat anlayışları ortaya konulmuştur. Terimsel sözcüklerin yapısını ortaya çıkarmak için yeni terim yapma prensiplerini tespit etmiştir. Bu konuda onun gibi bilgili vatandaşların rolünün çok özel olduğunu açıkça söylemek gerekir.

Eđer yirminci ve otuzuncu yıllardaki dil çalışmalarıyla ilgili fikri tartışmalar bir kez hatırlanırsa, dilsel gelişmelerde önemli rol alan başka olaylar da vardır. Yurtseverler döneminde kurallar içinde yapılan terimsel sözcüklere güç veren aydınlar, her türlü geridönüş (irtica) hareketlerine karşı (tek tek) izlenmiştir. Bu arada 'Dili yenilemek gerekir' gibi çok tartışmalı konu etrafında söylenenler yayılıp çevrede dedikodu adını ve şeklini alıp yürümüştür. Devrimle birlikte Arabi, Farişi sözcüklerinin memleketimize gelmesi, dilimize girmesi ve bunların kabul yolları kapatılmıştır. Bugün onların kabulünün de kullanımının da gereği yoktur. Hatta Rusya krallığı tarafından çıkarılan gazete ve dergi sayfalarında Kazakça güzel karşılıkları olan sözlerin yerini Rusça aldığında sesini çıkarmayan velleçiler "baybalaşıl¹⁰" şimdi dilimizde tarihi kurallar temelinde girip yayılıp kalıplaşan yabancı 'yad' sözlerin hepsini uzaklaştırma çalışmaları yapmaktadır ki bilimsel değişim fikirleri hariç. Bütün Sovyet halklarına ortak uluslararası terimlerin kendine has nitelikleri vardır. Bunları basitçe Kazakçalaştırıp kullanmak veya Rusçasını seçme ve kullanma yönündeki ideolojik fikirleriyle öne çıkan K. Jubanov ve arkadaşları anılan çalışmalarıyla sorunun bu ve benzeri bazı yönlerini ortaya koymuşlardır. Gelenekte belirli bir konu etrafında yoğunlaşan fikirler söylemek için ilkönce bu meselenin özünü tam düşünüp anlamak gerekir. Öyleyse bu yöndeki söylentilerin hepsi bilimsel dayanaktan yoksun gelip geçen sözler olduğu ortaya çıkmıştır. Biz burada güçlü çalışmaların bilimsel sistemini görmekteyiz. Böyle söylüyoruz, çünkü Jubanov çalışmalarında önce terimin açıklamasını vermiş, ardından terim yapma prensiplerini belirlemiş ve son olarak da terim yapma yollarını göstermiştir. Onun Kazak terimlerinin belirli bir sistemle gelişip şekillenmesine her zaman öncülük ettiği bilinmektedir.

Bu alandaki çalışmaları bir düzene sokmak için memleket terim komisyonunun yaptığı işleri ayrıca hatırlatmak gerekir. Öyleyse terim konusuna giren işlerin çoğu komisyon üyeleri hiç acele etmeden ortak kararlarıyla ve ortak hareket edilerek yapılmıştır. Bütün bilim dallarında uygun terimler sistemi kurulmuş ve bu sistemlere uygun biçimde bilim dallarına özgü terimler, terim komisyonunda (terminkom) tek tek gözden geçirilip/tartışılıp kabul edilmiştir. Bu komisyonlarda kabul edilen terim sözlerin derlenmesiyle mevcut terim sözlükleri ortaya çıkarılmıştır.

Bilim ile toplum biri olmadan diğeri yaşayamaz. Bilimi geliştirecek olan uzman, uzmanları yetişmeyen bilim, öğrencisi olmayan usta gibidir. Bu otuzuncu yılların

¹⁰ Baybalaşıl/dar: Telaşlanmak, hiç yoktan yaygara koparanlar. Eyyamcılar, (Kazakça-Türükçe Sözdik, s.50)

bir başka özelliği her alanda terimsel düzenleme çalışmalarında öne çıkan Kazak terminolojisini araştıran uzman kişiler başı çekmiştir. Onların arsında yukarıda hatırlattığımız gibi (komünist) parti ve birlik çalışanları ile bilim, eğitim-öğretim çalışanları da vardır. Yazarlar birliği üyeleri, terminolojinin kalıplaşıp gelişmesi yolunda yardımcı dokunan düşünceler ortaya koymuş, bir taraftan da el birliğiyle terimleri uyumlaştırmak için deneyimsel işlerle meşgul oldular. Bilim ve tekniğin bütün dallarında uzman kişiler çıkıp kendi çalışma alanının bilime dayanan terimsel sözcüklerini kapsayan sözlükler yayımladılar.

Prof. Ş.Ş. Sarıbayev'in bibliografyasında gösterilen kaynaklara bakılırsa, bugün Kazak dilbilimi içinde genel terim konusuna giren 450-500 kadar eser yayınlanmıştır. Bunların içinde monografik inceleme, araştırma, makale ve eleştiriler de vardır. Kazakistan'da yayımlanmış iki dilli veya açıklamalı sözlüklerin toplam sayısı altmışa yaklaşmıştır. Elbette bu sözlüklerin hepsinin aynı ölçüde bilimsel değere sahip olduğu söylenemez. Yine de yapılan işlere vatanseverlik ölçeğinden bakılınca, bu eserlerin nicel ve nitel artışı (düşük kalitesine rağmen) övünülesi bir durumdur. Terminoloji konusunda yazılmış çalışmaların toplam sayısı her on yıla bölündüğünde, otuzuncu yıllarda 60'a yakın olsa, kırkinci yılları 34 makale yayınlanmıştır. Yine elli-altmış yılları arasında yayınlanan eser 400'den fazladır. Yetmişli yılların hesabı da kötü değil, bu yıllarda ülkede 122 çalışma yayınlanmıştır. Son olarak Kazak aydınlarının terimsel sorunlara inançla odaklanıp onların üstesinden gelinmesi için çalışmalar yapan aydınlar vardır. Bu gibi kronolojik çalışmalar verileri sırasıyla tarayıp sonuçlar çıkararak esreler olup düzenli ilmi araştırmaların ilk döneminin nasıl başladığını göstermesi bakımından önemlidir.

Sözlük yapma meselesine gelecek olursak, bu yönde görece (her zaman) başarı var olsa da işlerin sistemli yapıldığını söylemek zordur. Ancak terim merkezinin katılımıyla yapılan işlerde tamamiyle düzenlilik, prensiplilik görülmektedir. Son olarak okuyucu eline ulaşan altmışa yakın terimsel sözlüğün yapısı, sayısal artışı ve toplam kalitesi yönünden değerlendirilirse çoğu yönden zayıf oldukları söylenebilir. Ama bunların arasında bir dilli, iki dilli, hatta çok dilli sözlüklere de rastlanmaktadır. İki dilli sözlükler grubuna açıklamalı sözlükleri de katmak gerekir.

Terminolojik sözlükler çıkarmak için bazı amaçları ve prensipleri gözeterek, bunun üstüne sözlük yapma tecrübelerine dayanan, kuramsal meseleleri dikkate alan, terimsel sözcükleri verilerine göre düzenlenen işler pek azdır. Bugüne kadar terminoloji konusunda planlı araştırma yapan ve onun problemlerini tespit edip araştıran çalışmaların yapılmadığını açıkça söylemek gerekir. Bu dönemde meseleyi çok yönlü araştırma, sayısal oranı birden yukarı sıçrayıp, birden küt diye aşağı düşmesi dikkat çekicidir. Sözlük metninin düzenli, düzensiz yönleri yanında, yazarların objektif veya sübjektif tutumunun çeşitli sebepleri vardır. Bu gibi sorunların tespit edilmesi, bilimsel çalışmalar yapılması gerekli açıklama ve eleştirinin yolunu göstermesi gerekir.

Genelde Kazak terminolojisini oluşturma, geliştirme ve kalıplaştırma çalışmaları yapan aydınlar arasında Prof. K. Jubanov, H. Basımov'dan başka, bu işle uğraşan Kazak SSR Bilimler Akademisinin akademisyenleri S. Beyişev, N. Savrabaev, İ. Kenesbaev, S. Amanjolov, M. Balakbaev ile tanınmış gazeteci M. Jangalin, K. Şeripov, K. Sagındıkov'ların isimlerini saygıyla anmak gerekir. Bu insanlar terim

sözlerin yapımına ve kalıplaşmasına doğrudan katılan edebi dilin gelişmesine özel hizmet etmiş kişilerdir. Bunlar Rus dilinin zengin tecrübesinden hareketle Kazak dilinin terim yapma yetisini mümkün olduğunca öne çıkardılar.

Dönemin kendine has anlamı, önemi, bilimsel tutumu içinde dilbiliminin temel nesnesine dönüşen Kazak dilinin kendinde de bir düzen oluşmuştur. Sovyetler birliği döneminde özel dilin farklı bir görünüşü olan terimler sistemi hakkında yapılan birkaç açıklama, analiz dışında edebi dilin özel sözvarlığını etrafı araştırarak, bilime dayalı fikir ortaya koyan çalışmalar yok gibidir. Bu anlamda mevcut sözlüklere yüksek değer biçmek de mümkün değildir. Netice itibarıyla sözlükler, terimsel sözvarlığımızın ilmi problemlerini görüp gelecekte daha iyilerini yapmak için izlenecek gerekli yolları tespit etmeye yarayan basılı araçlardır.

Bu anlamda Kazak terminolojisinin bugün ki durumuna bakarak mevcut edebi dili kalıplaştırmadaki, geliştirmedeki rolünü değerlendirmek mümkündür. Dilimizin ilmi, kuramsal problemlerini tespit edip günlük planlar dâhilinde düzenli ve kapsamlı araştırmaların yapılmasına bu gün itibarıyla biraz da olsa imkân vardır.

Kazak SSR Bilim Akademisi (KSSR BA) Dilbilim enstitüsünün içinde Terim bilim ve çeviri kuramı bölümünün kurulmasıyla bu alandaki çalışmaların yönü ve kaynağı yepyeni bir özelliğe kavuştu. Buranın ilkönce kendinin gelecekteki araştırma işlerine doğrudan temel oluşturacak kartotek¹¹ hazinesinin oluşturulmasına dayanmaktadır. Bu yolda tüm alanlarda ortaya çıkan terim sözlüklerinin tüm materyalleri toplanmıştır. Onun üstüne terminolojik sözlükler yapma işinde ilk kez hesap makinesinin hizmetinden faydalanılmıştır. Genel kanı, bu yeni hareketin bilim için de bilimsel başarılar için de ileride yapılacak işlerin habercisi olarak genel yurtseverlik için de çok faydası olacağı açıktır. Bunların hepsi Kazak terminolojisinin bilimsel temellerini atmaya dönük ilk adımlar olduğu tartışma götürmez bir gerçektir. Öyleyse bu toplanan materyal esasında gelecekte terminolojik sözvarlığını geliştirme yöntemleriyle kalıplaştırma sistemindeki kurallı olayları göstermekte, halkımızın güncel isteklerine uygun sözlükler yapılmasının da yolunu açmaktadır. Bu sözlükler kuvvetli ilmi prensiplerle temellenip böyle bir sistemli bir çalışmayla yapılmalıdır. İlk amaç iki dilli (onun içinde Rusça-Kazakça) sözlükler yapmaktır. Böyle olmasının sebebi bilimsel çoğulculuğun şimdiki talebi doğrultusunda Rusça-Kazakça terminolojik sözlükler yapılmış olacaktır. Günlük yayınlarda görünen bazı fikirler ile konferans, toplantı ve panel gibi ortamlarda ekseriya sorunun bu yönüne vurgu yapılmaktadır. Böylece ilk önce Rusça-Kazakça terimsel sözlükler yapılmaya başlanmış, ardından bu bilimsel tartışma ve yorumlar izlemiş, son olarak talep edilen iki dilli terminoloji sözlüklerinin yapılması ve ortaya çıkan güçlükler gündeme gelmeye başlamıştır. Bunların dışında bilimsel araştırma işlerinde de planlı çalışmaların yürütülmesi anlamlı olmuştur. Mevcut on ikinci beş yıllık kalkınma planı, bir önceki on birinci beş yıllık plandan hareketle hazırlanmış birbirini tamamlayan programlardır. Elbette bu planlarda söz edilen konulardan biri de terminoloji bilimi ile diğer bilim ve uzmanlık alanlarıyla ilgili yapılması gereken çalışmalar ve ulaşılması gereken hedefler yer almaktadır. Sonra bu bölümün enstitüye bağlı

¹¹ Kartotek: kartlar anlamına gelmektedir. Klasik kütüphanecilikte (1) küçük kartlar üstüne bilgilerin yazılıp düzenlenip bir araya getirilmesi, (2) bu düzenlenmiş ve bir araya getirilmiş kartların konduğu yer, kutu veya dolap demektir.

çalışma düzeni başta devlet kurum-kuruluş, yüksek okul, bakanlık temsilcileri ve günlük radyo, televizyon çalışanlarının katılımıyla genişleyip görev, yetki ve sorumlulukları sıralanmıştır. Bunun gibi çok geniş koordinasyonu, bu derece geniş çapta sağlamak, Kazakistan Komünist partisi Merkezi Komitesi ile Kazak SSR Bakanlar Kurulunun (1984 yılı, 7 Şubat, No:66) kararıyla ve Memleket Terminoloji Komisyonunun yeni yapısıyla ilgili ve Kazak SSR Bakanlar Kurulu (1984 yılı 9 Şubat No: 72) kararıyla kanunlaştırılmıştır. Memleket terim komisyonu hakkındaki kanun alanla ilgili çalışmalara çok büyük etkisi oldu ve bu kurumun temel tüzüğüne uygun olarak Kazak SSR Bilim Akademisi, Dil Bilim Enstitüsü'ne ve onun içindeki terim bölümü çalışanlarına büyük görevler yüklenmişti.

Genel eğilim, büyük hacimli sözlük çıkarmaktır. Amaç terim yapma prensiplerini araştırma, geliştirme meselesiyle tüm bilim dallarındaki uzmanlarla sıkı bağ kurmak suretiyle yeni işler başarmak olacaktır. Bilimin hangi dalını ele alırsanız alın terimler sistemini kurmak ve araştırmak esastır. Kazak SSR Bakanlar Kuruluna bağlı memleket terminoloji komisyonu Dil Bilimi Enstitüsü terim yapma, kalıplaştırma ve düzenleme yönünde doğru adımlar atıp diğer alanlarla güçlü bağ kurmak suretiyle tüm sorunları ele alıp çözümler üretmektir.

Kazakistan'daki bütün bilim dallarını kapsayan memleket terim komisyonu kurulduğunda altı terimsel oturum gerçekleştirmiştir. Terminoloji konusuna giren işlerin hepsi bu oturumlarda ele alınmış, dil bilimi enstitüsünde çalışan dilci terminologların bilimsel ve deneyimsel birikimine ve iş başarma gücüne dayanılarak çözümler sunulmuştur. İşte bundan sonra da birbiriyle ilişkili konularda terimsel etkinlik olarak bütün oturumlarda yeni terim teklifi, kabulü ve (dile) uyarılma çalışmaları yapılmış, bu yönde iş ve eylem planları hayata geçirilmişti. Bu bağlamda karşımızdaki terimsel işlerin yönünü de düşününce neler olacağını ve mevcut durumları da hatırlatmak gerekir. İlk iş, terminolojiye geniş perspektiften bakıldığında, bilimin özel adlandırma isteklerine uygun terim sözlere duyulan gereksinim meselesini de hatırlatmamak olamazdı. Bundan sonra bu dalda terim yapmaya gerekli sözcüklerin belirli bir millete ait dilden alıntılanan sözcüklerin Kazak sözlük hazinesine girme şeklini (sistemini) de unutmamak gerekir. Herhangi bir bilim dalının ihtiyacını karşılamak üzere üretilen veya ödünçlenen terim sözler, bilimi geliştirme, milletin edebi dil hazinesini genişletme sistemi olarak görülmelidir. Bu şekilde dilin terimsel hazinesinin oluşturulması için terimler yerel dillerin temel kurallarına uygun yapılması gerekir. Burada terim oluşturmada görülen kimi sınırlılıklar çoğu kez gözden kaçırılan, hatırlanmayan bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Kazak dilinin terimlerini oluşturma ve kalıplaştırmada dilciler ile bilim insanlarının sürekli birlikte çalışmalarlarıyla sorunlar aşılabılır, terimsel yeni ürünler (terim sözler/sözlükler) ortaya konabilir.

İkinci olarak terim yapmada kalıplaşmış zaman içersinde değişen sistemler vardır. Onların sunduğu kolaylıklara bakıp seçmeyi bilmek—bilgili ve aydın olmayı gerektirir. Mesela: Kazak dilinin sözcük zenginliğinden daha çok faydalanmak mı, yoksa alıntılanmak mı konusunda doğru yol izlenirse yurttan zorluğa düşülmez, ama daha kolay yol aramaya devam mı edilmeli? İlk dönem araştırmacılar halk dilinin söz varlığından terim yapmaya yönelmek ve daha uygun kalitede terimler yapma konusunda ne ölçüde ve ne kadar sayıda terim yapılabilir sözcük olduğunu önceki araştırmacılar söylemişti, şimdiki araştırmacılar da benzer deliller göstermektedir. Rusça terimlere karşılık bulmadaki uluslararası terimleri kabul etme koşullarını

ve bazı nitelikleri hatırlamadan olmaz. Bunların hepsi terim sözleri kusursuz uyumlaştırıp net bilindiğinde yeni terimsel prensipler ortaya çıkmaktadır.

Sovyetlerde terim yapmak uluslararası iş olarak görüldüğü için tüm Sovyetler birliğindeki uluslararası terim sistemindeki en iyi örneği birlikte doğrudan almıyoruz. Genel eğilim Sovyetler birliği tüm halklarının diline girmeye başlayan uluslararası ortak sözcüklerden kaçınıp uzak durma gereği yok, onlar doğrudan alınabilir.

Bu günlerde tekrar tekrar söylenen diğer bir konu ulus dilleri ve onun içinde de Kazak dilinin yeni sözcük yapmadaki 'imkânı bol' hikâyesinin sonu Kazak dilini iyi bilmekten geçiyor. Demek ki bilimin bütün dallarının uzmanları ve dilbilimcilerin karşısında uluslararasılık meselesi yanında ayrıca Kazak terminolojisini düzene sokmanın, kalıplaştırmanın ve terim sözleri yerli yerinde yapmanın yolları ile dilin sözdizimsel sıralı görevlerini yerine getirmek gerekir. Son olarak iş başarmanın yolu, zamanın ruhuna uygun sözlükler yapıp bu yöndeki sorunların bilimsel, kuramsal gerekliliklerini yapmak gerekiyor. Dili geliştirmek ve zenginleştirmek için dilin önceden belirlenen hedeflere ulaşması için onun toplumsal işlevi ve özellikleriyle ilişkili işler yapıyor olmak gerekmektedir. Ulusal dilimizin Sovyet devrinde kullanılmasında belirtilen gereklilikleri dikkate almış olsak, bu değişimin terimsel sistemi kurmak ve kullanmaktan geçtiği görülecektir. Ama yine de onun nasıl bir büyüme, değişme, nasıl bir kurallılık olduğu çok ciddi araştırılıp güçlü örnekler verildiği yok. Öyleyse gelecekteki programımız bu fırsatı iyi değerlendirmekten geçmektedir.

Sonuç

Kazak aydınlarının çalışmalarına bakıldığında Kazak edebi dilinin terim hazinesini oluşturmak için bütün adlandırma çalışmalarını yönlendiren geçmiş birikimle yeni dönem yönlendirmeye bağlı geliştiği görülmektedir. 20-30 yılları arasında yayınlanan Aykap Dergisi, Türkistan Vilayeti ve Dala Vilayeti gazetelerinde terimle ilgili ilkyazılar yayınlanmıştır.

Ekim Devrimden sonra devlet eliyle Kazakistan'da yönetsel, toplumsal ve ruhani yönden derin etki eden değişim ve dönüşüm yaşanmıştır. Bu değişimi yönlendirip yöneten Kazakistan komünist partisi ve devlet organları 'Kültür Devrimi'nin gereği olarak dil ve terimler konusunda da adımlar atmış ve beş yıllık kalkınma planlarında bu konuya özel yer verilmiştir.

1925' Orenburg'da yapılan 1. Kazak Bilim Çalışanları Toplantısı¹²'nda basın-yayın ve dil-edebiyat konuları yanında yazı sistemleri bağlamında Türk dünyası alfabe değiştirme çalışmaları, 1926'da Bakü'de yapılan 1. Türkologlar Kurultayı'nda de terimler hakkında özel oturumlar yapılmış, terimlerin yapımıyla ilgili önemli kararlar alınmıştır¹³.

Kazak edebi dilinin terimsel sözvarlığını geliştirmek için günlük, aylık, yıllık planlar yapılarak yazarlar birliği, memleket terim komisyonu, dilbilim enstitüsü gibi devlet organları çalışanları ve yazarçizerlerin katılımıyla yeni terim teklifi, kabulü ve terim sözlükleri yayınlamıştır. Özellikle Jubanov, Ahmedov ve Tursunov' gibi aydınlar terimlerin yapısı, mevcut durumu, imlası, ödünçleme

¹² Kazak BilimpazdarınınTunguş Sieji, (Orenburg, 1926)/ Kril eripterine Tüsirilip Kayta basılımı, (Almatı: Anatil, 2005.).

¹³ 1926 Bakü Türkoloji Kurultayı tutanaklarına bakılabilir.

terim meselesi, terimlerin ulusal veya uluslararasılığı hakkındaki görüşlerini dergi ve gazetelerde yayınlamıştır. Jubanov'un 1935'te 10 maddelik Rusça yayınladığı 'terim yapma prensipleri' çok belirleyici olmuştur. Bundan başka 1935'te Kızılorda'da yayınlanan 'Atavlar Sözdigi/Adlar Sözlüğü'¹⁴ adlı çalışmanın başında yer alan 11 maddelik terim yapma prensipleri kazak aydınları için bir yol haritası görevi yapmıştır.

Kazakistanlı parti ve komisyon üyelerinin yönettiği basın yayın organları terim konusuna oldukça geniş yer ayırmış, aydınlar iki dilli, hasetsen Rusça-Kazakça sözlükler yazmaya yönlendirilmiş, bu dönemde 60'tan fazla iki dilli sözlük yayınlamıştır. Özellikle Ş.Ş.sarıbaev'in terimler hakkında yayınlanan eserleri derlediği kronolojik çalışması, konu hakkında önemli bir gösterge kabul edilmiştir. Buna göre yirmili yıllarda 60'a yakın, otuzlu yıllarda 40'tan fazla, kırklı yıllarda 34 adet, elli-altmış yıllarında 400'den fazla çalışma yayınlanmıştır. Yetmiş ve seksenli yıllar da bu sayılardan aşağı değildir.

Kazakistan'ın Sovyetler Döneminin kendine has şartları, Kazak toplumsal hayatı için farklı anlamı, önemi vardır. Toplumsal hayatın tüm yönlerini düzenleyen parti ve yönetim erki, Bilimsel çalışmalarda artış sağlarken onun en çok ihtiyaç duyduğu terimler meselesine özel önem vermiştir. Geçen yüzyılın başında dilbiliminin temel nesnesine dönüşen Kazak dilinde de standartlaşma olmuştur. Sovyetler birliği döneminde milli dilin farklı bir görünüşü olan terimler sistemi hakkında yapılan birkaç açıklama, analiz dışında edebi dilin özel sözvarlığını etraflı araştıran bilime dayalı fikir ortaya koyan çalışmaların azlığına dikkat çekilmiştir. Yazar, eldeki mevcut verilerden hareketle terimsel sözvarlığına ve onların derlenip yayımlandığı sözlüklere yüksek değer biçmenin doğru olmayacağını, Kazak dili, edebiyatı, terimsel sözvarlığının daha çok geliştirilmesi gerektiğini söylerken yayınlanan sözlüklerin, terimsel sözvarlığının bilimsel sorunlarını tespit etmeye yarayacak kaynaklar olduğuna vurgu yapmıştır.

Kısaltmalar:

KSSR: Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti.

Memterminkom: Memleket Terim Komisyonu.

KSSR BA: Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bilim Akademisi

¹⁴ Kудайберген Jubанov, ПренсипитерминологииКазакского Литературного Языка, применяиме Государственной терминологической Комиссии, (Алматы: 1935).